

**تحلیل محتوای مقایسه‌ای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم  
دوره متوسطه اول (۱۳۹۳) و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه  
اول راهنمایی تحصیلی سابق (۱۳۹۰) از منظر هویت ملی  
ابراهیم حاجیانی<sup>۱</sup>، سید رضا صالحی امیری<sup>۲</sup>، حمید محمدظاهری<sup>۳</sup>**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۹/۱۵

**چکیده**

با توجه به اینکه هویت ملی و هویت‌یابی از مسائل اساسی و ضروری هر جامعه است و کتاب‌های درسی تجلّی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورهاست، پژوهش حاضر با هدف بررسی تطبیقی کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (تاریخ، جغرافیا و تعلیمات اجتماعی) پایه اول راهنمایی تحصیلی (سابق) سال ۱۳۹۰ از منظر هویت ملی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. پژوهشگر در این تحقیق در حیطه پژوهش‌های توصیفی اقدام داشته است. جامعه مورد بررسی در این پژوهش کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم سال ۱۳۹۳ و کتاب‌های درسی تاریخ، جغرافیا و اجتماعی سال ۱۳۹۰ است. با توجه به موضوع و هدف مورد بررسی، کلیه دروس کتاب‌های درسی جامعه هدف مورد بررسی قرار گرفتند. برای جمع‌آوری اطلاعات از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شد و برای پاسخ به فرضیه‌های پژوهش از آمار توصیفی و آزمون استنباطی خی‌دو مورد استفاده قرار گرفت. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که در محتوای نوشتاری کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه هفتم نسبت به کتاب درسی مطالعات اجتماعی اول راهنمایی سابق به ابعاد هفتگانه هویت ملی توجه کمتری شده است.

**کلیدواژه‌ها:** هویت، هویت ملی، نمادها (مؤلفه‌ها)، کتاب درسی، علوم اجتماعی، مطالعات اجتماعی

۱. دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

۲. دکتری مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات

۳. کارشناس ارشد مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، (نویسنده مسئول)، ایمیل:

hamidmz1288@gmail.com

### مقدمه

آموزش و پرورش به عنوان یکی از نهادهای مهم در همه جوامع نقشی خطیر و دشوار را در جهت شکوفایی و پرورش استعدادها، توانایی‌ها و قابلیت‌های افراد هر جامعه به منظور تبدیل آن‌ها به افرادی آگاه، مسئول، تصمیم‌گیر و خلاق ایفا می‌کند. این نظام در شکل‌گیری و ایجاد رفتار، منش، عادت و طرز فکر و تلقی انسان‌ها و در نهایت سعادت و شقاوت آن‌ها بسیار تأثیرگذار است. اگر "آموزش و پرورش را جریان جامعه‌پذیری یا اجتماعی کردن اعضای جدید جامعه در نظر بگیریم" (علاقه بند، ۱۳۷۳: ۱۳۶) و از سوی دیگر، به عنوان اصلی‌ترین نهادی در نظر گرفته شود که وظیفه درونی کردن ارزش‌ها و اصول حاکم بر جامعه را بر عهده دارد (یارمحمدیان، ۱۳۷۷: ۲۵) لازم است در متن نظام‌های آموزشی، "هویت ملی" که یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت (از نوع جمعی) و دارای بیشترین اهمیتی به لحاظ وحدت و انسجام ملی و همچنین فراگیرترین و در عین حال مشروط‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است، نقش پررنگی داشته باشد؛ به عبارت دیگر، تلاش در جهت رشد و تقویت هویت ملی از نیازهای اصلی و اساسی در نظام آموزش و پرورش محسوب می‌شود. به همین جهت (شیخاوندی ۱۳۷۹: ۱۲۲) یکی از اساسی‌ترین رسالت‌های آموزش و پرورش را القا و تنفیذ هویت ملی در جریان تربیت می‌داند، بدون اینکه مانعی برای رشد و بالندگی فردی، گروهی و قومی باشد.

برنامه‌های درسی و به طور اخص کتاب‌های درسی به عنوان یکی از خروجی‌های اصلی آن، از ارکان اصلی نظام تعلیم و تربیت و دارای نقشی محوری در شکل‌گیری هویت ملی هستند. بنابراین، در این پژوهش سعی شده است به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم اجتماعی (تاریخ-جغرافیا-تعلیمات اجتماعی) پایه اول راهنمایی سابق و کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره اول متوسطه از منظر هویت ملی (نمادها و مؤلفه‌ها) پرداخته شود.

### پیشینه‌ی تحقیق

ظهراپی (۱۳۸۹) بررسی رابطه بین هویت ملی و هویت قومی در بین کردها عنوان تحقیق حاضر بررسی رابطه بین میزان گرایش به هویت ملی و هویت قومی در بین کردها می‌باشد این تحقیق از نوع پیمایشی و از پرسش‌نامه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. کلیه خانوارهای کردنشین شهر شاهین‌دژ، بوکان، بانه، مریوان، مهاباد و سنندج جامعه آماری این تحقیق را تشکیل می‌دهند حجم نمونه تحقیق ۶۰۰ نفر بوده که به تناسب جمعیت هر شهر، تعداد پاسخگویان آن مشخص گردید سؤالات تحقیق عبارتند از ۱: در بین کردها تا چه میزان گرایش به هویت قومی وجود دارد؟ ۲: در بین کردها تا چه میزان گرایش به هویت ملی وجود دارد؟ ۳: آیا بین میزان گرایش به هویت قومی و هویت ملی رابطه وجود دارد؟ در این تحقیق برای سنجش گویه‌های هویت ملی و هویت قومی از چهار بعد زبانی، فرهنگی، سیاسی، تبعیض اجتماعی و فرهنگی استفاده شده است. نتایج یافته‌ها نشان داد که افراد به هویت ملی و هویت قومی گرایش مثبتی دارند اما با وجود این آنچه در این تحقیق وجود داشت همبستگی منفی به ابعاد هویت قومی و هویت ملی بود. کلید واژگان: هویت قومی، کردها، بعد فرهنگی، بعد سیاسی، بعد زبانی، فرهنگی، بعد تبعیض اجتماعی.

ایمانی قوشچی (۱۳۸۹) بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی (۸۸-۸۹)؛ پژوهشگر با هدف نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درس تاریخ و علوم اجتماعی دوره آموزش متوسطه این پژوهش را انجام داده است. برای این منظور با بهره‌گیری از روش کمی از نوع تحلیل محتوا، محتوا، تصاویر و پرسش‌های تمام کتاب‌های درس تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه‌ی سال تحصیلی (۸۸-۸۹) را بررسی کرده و همچنین از نهادهای هویت ملی در مجموع و در هر یک از کتاب‌ها اولویت‌بندی به دست آورده است. با توجه به نقش مهمی که نهاد آ.پ در فرآیند هویت‌یابی دانش‌آموزان دارد و انتظاری که از کتاب‌های درسی در نظام آموزشی ایران به عنوان محور و رکن اساسی کار در مدارس وجود دارد، اما در عمل آن چنان که شایسته مسئله مهمی چون هویت ملی است

به آن پرداخته نشده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داده در کتاب‌های درسی مورد نظر به اغلب نمادهای هویت ملی یا کم توجه شده است مانند پرچم، اساطیر ملی- قومیت و یا اصلاً توجه نشده است مثل سرود ملی و تنها به مقدار معدودی از نمادها به طور مناسب توجه شده است مثل مشاهیر ملی- دین و تقویم رسمی ملی. همچنین تناسب پرداختن به نمادهای هویت ملی در محتوا، تصاویر و پرسش‌های کتاب‌ها رعایت است و پرسش‌های کتاب‌های درسی مورد بررسی کمترین میزان نهادهای ملی را دربردارند.

رضایی خیرآبادی، حکیم زاده، محمدی و خالقی نژاد (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان جایگاه نمادهای هویت ملی در زبان و ادب فارسی، مطالعه موردی: آثار داستانی جمال- زاده. معتقدند که توجه به مسئله هویت ملی در عصر مشروطه از اهمیت زیادی برخوردار شد. دغدغه هویت ملی در آثار بسیاری از نویسندگان این عصر، گویای جایگاه این مسئله در این دوره تاریخی است. از جمله این نویسندگان، پدر داستان‌نویسی کوتاه ایران، سید محمدعلی جمال‌زاده است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تشریح جایگاه نمادهای هویت ملی در آثار این نویسنده (یکی بود یکی نبود، تلخ و شیرین، کهنه و نو، قصه ما به سر رسید) در مراحل مختلف زندگی ادبی او صورت گرفته است. پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی، کیفی است که با استفاده از روش تحلیل محتوا صورت گرفته است. بدین منظور با مطالعه ابعاد هویت ملی، مباحث نظری و ادبیات پژوهش درباره‌ی هویت ملی، مؤلفه‌هایی برای این هویت تعیین و سازه تحلیل محتوا تهیه شد و بر مبنای آن میزان و نوع توجه به هویت ملی مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که از بین مؤلفه‌های هویت ملی در داستان‌های جمال‌زاده، بیشترین فراوانی متعلق به نمادهای زبان فارس است. در مراحل بعدی این واکاری نمادهای جغرافیایی، تاریخی، ادبیات و مشاهیر و فرهنگ از بیشترین فراوانی‌ها برخوردارند. تعمق در آثار جمال‌زاده نشان می‌دهد این نویسنده در اوایل داستان‌نویسی، به ساختار عینی و مادی هویت توجه بیشتری کرده و در اواخر دوره داستان‌نویسی به ساختار معرفی هویت بها داده است. تحلیل کیفی محتوای داستان‌های جمال‌زاده نشان می‌دهد عناصر هویت ملی در آثار وی بسیار پررنگ و تقریباً تمام جنبه‌ها در آن مورد توجه قرار گرفته است. آثار او وابسته به زمینه بوده و از این حیث

حال و هوای ایرانی دارند به نحوی که می‌توان گفت هر چند جمال‌زاده خود در ایران نمی‌زیسته است اما در دنیای داستان‌هایش در ایران و همراه با ایرانیان زیسته است.

در این پژوهش تحلیل سیر تحول مفاهیم شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی بر اساس دیدگاه آکسفام است. روش تحلیل محتوا و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی (فراوانی، درصد فراوانی، فراوانی تجمعی، جدول و نمودارها) استفاده شده است. با توجه به نتایج به دست آمده سیر پیشرفت مفاهیم شهروندی با توجه به بالا رفتن سن دانش‌آموزان و اجتماعی‌تر شدن آنان، بسیار کم و محدود پیشرفت کرده است اما در بعضی موارد هم سیر یکسان و بیشتر هم داشته است با توجه به نتایج نمی‌توان با اطمینان بیان کرد که سال به سال با توجه به افزایش محتوا و حجم کتاب، مفاهیم شهروندی در این سه کتاب به ترتیب بیشتر شده و روند صعودی داشته است.

حق‌شناس (۱۳۹۲) پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی نگاهی انتقادی و تحلیلی بر سیر تاریخ ادبیات در سه مقطع ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰ [منبع الکترونیکی] تاریخ ادبیات روند تحول و تغییر و تطور زبان و ادبیات را در گذر زمان نشان می‌دهد. در واقع باید نقطه عطف‌های تاریخ ادبیات را در بزنگاه‌های تغییر، در لحظاتی که ادبیات در مسیر تحول گام برمی‌دارد، جستجو کرد. دو دانش تاریخ و ادبیات در حیطه تاریخ ادبیات دو مفهوم جدا از هم نیستند بلکه مفهوم مشترکی را شکل می‌دهند. در واقع آنچه در این دانش گفته می‌شود، تاریخ ادبیات است؛ بنابراین مؤلفه‌ها و مواد تاریخی و یا ادبیات صرف، با مؤلفه‌های تاریخ ادبیات فرق‌های اساسی دارد و از این فرق‌ها، تفاوت روش و رویکرد ناشی می‌شود. پس مورخان ادبی باید نهایت دقت را در گزینش رویکرد و روش مناسب برای نگارش تاریخ ادبیات به کار برند و شناخت و آگاهی بسیاری از قلمروها و زمینه‌های تاریخ ادبیات برگزیده‌اند، معطوف به تاریخ سیاسی و اجتماعی است و وجه غالب این کتاب‌ها، بعد زندگی‌نامه‌ای و وقایع‌نگارانه است. این رویکرد را حتی در تاریخ ادبیات‌هایی که برای مدارس در بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰ نگاشتند، به خوبی می‌توان دید. هدف ما در این تحقیق شناساندن و تحلیل کتاب‌های شاخص تاریخ ادبیات و در ادامه بررسی سیر تاریخ ادبیات در سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و

دیرستان، با دیدگاه انتقادی و تحلیلی است. سعی کردیم تمام نگاه‌ها به سمت کاربردی شدن تاریخ ادبیات سوق داده شود و نیز خارج شدن این درس از حالت خشک و ایستایی، از اهداف این تحقیق است.

علوی مقدم و داور پناه (۱۳۹۳) تحلیل محتوای مؤلفه‌های هویت ملی در کتب آموزش زبان فرانسه مقاطع راهنمایی، دبیرستان-پیش دانشگاهی؛ نتایج پژوهش نشان می‌دهند که محتوای کتاب درسی زبان فرانسه در ایران، به گونه‌ای متعادل و متوازن به بیان شاخص‌های هویت ملی نپرداخته‌اند. گاه در یک یا چند کتاب شاهد عدم حضور یک یا چند بعد از ابعاد هویت ملی هستیم. با این حال، مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های مقطع دبیرستان-پیش دانشگاهی پررنگ‌تر از مقطع راهنمایی است؛ هر چند که حضور این مؤلفه‌ها در مقطع راهنمایی انسجام و روند پیوسته‌تری دارد؛ بنابراین ضروری است محتوای کتاب‌های درسی زبان فرانسه پیش از آموزش فراگیر، از منظر مؤلفه‌های هویت ملی مورد بازنگری قرار گیرد تا زمینه‌ی مناسبی برای رشد هویت ملی نسل جوان فراهم گردد.

#### مبانی نظری و چهارچوب مفهومی تحقیق

در خصوص مقوله هویت سه نوع دیدگاه و رویکرد نظری عمده وجود دارد: رویکرد جوهر‌گرایانه، رویکرد گفتمانی (سازه‌ای) و رویکرد جامعه‌پذیری (ظهرابی، ۱۳۸۹: ۴۵).

الف) رویکرد جوهر‌گرایانه: این رویکرد به وجود جوهر و اساسی به عنوان هسته‌ای سخت و تغییرناپذیری معتقد است که هویت انسانی را شکل می‌دهد. هویت از نظر این گروه ذاتی بوده و کمتر تحت تأثیر شرایط زمانی و مکانی قرار می‌گیرد؛ بنابراین به دنبال پیدا کردن ریشه‌های طبیعی و جوهری برای هویت می‌باشد. این دیدگاه تا حدودی دارای جنبه تباری و نیاکانی است و طبعاً سعی می‌کند مفهوم هویت را در یک چارچوب تاریخی یا منشأ زیستی و حتی طبیعی توضیح بدهد (ظهرابی، ۱۳۸۹: ۴۹). برای مثال عقایدی که برای هر کدام از ملت‌ها، خلق و خوی خاص بودند در این دسته جای می‌گیرند.

ب) رویکرد گفتمانی (سازه‌ای): این رویکرد در نقطه مقابل رویکرد جوهر‌گرایانه قرار دارد. بر اساس این دیدگاه عوامل طبیعی و اجتماعی معمار ساختمان هویت انسانی هستند که دائماً در گستره زمانی تغییر می‌کند؛ بنابراین هویت، ضرورتاً و به طور مستمر از گوهر

ثابتی برخوردار نیست. هویت کارناوال متغیر و متحرکی است که همواره در ارتباط با جریان‌هایی که ما نماینده یا مخاطبشان واقع می‌شویم و از طریق نظام‌های فرهنگی که ما را احاطه کرده‌اند، شکل می‌یابد و تغییر می‌کند. برابر این رویکرد، هویت‌ها فراورده‌های تاریخی‌اند (ظهرابی به نقل از اکبری ۱۳۸۴، ۳۲۱). مباحث میشل فوکو در خصوص پیدایش علوم انسانی و نقش آن در شکل‌گیری ادراکی تازه و متفاوت از خود، از این نوع است.

ج) رویکرد جامعه‌پذیری: این رویکرد چشم‌اندازی تلفیقی از دو دیدگاه قبلی ارائه می‌دهد. بر خلاف رهیافت اول که فلسفی است و رهیافت دوم که نگرشی زیست‌شناختی دارد. جامعه‌پذیری رویکردی جامعه‌شناختی است. از این منظر انسان همچنان حامل هسته-ای باطنی است که همان من واقعی اوست، منی که از طریق عوالم فرهنگی خارجی و داخلی و هویت‌هایی که از آنان ساطع می‌شود، شکل می‌گیرد و تعیین هویت می‌شود. هویت در این دیدگاه، میان شکاف حوزه شخصی و عمومی ل می‌زند (اکبری، ۱۳۸۴، ۳۲۰).

### نظریه‌های مقوله هویت

صاحب‌نظران در زمینه‌ی هویت، نظریه‌های مختلفی را مطرح ساخته‌اند. در نظریه‌ای که به جوهر‌گرایی معروف است، هویت‌ها اعم از سطح فردی یا جمعی آن و عناصر و مؤلفه‌های سازنده‌ی آن‌ها، اموری طبیعی هستند و تحت تأثیر شرایط زمانی و مکانی، کم‌تر تغییر می‌کنند. این دیدگاه بر ثبات هویت‌ها تأکید می‌کند. در نظریه‌های ساخت‌گرا، هویت‌ها و عناصر سازنده‌ی آن را متأثر از محیط پیرامون افراد می‌دانند. در این نظریه، هویت‌ها ساخته می‌شوند، نه این که ذاتی باشند. بر همین اساس، هویت‌ها، اموری تغییرناپذیر نیستند و با توجه به تغییرات محیطی و شدت و ضعف این تغییرات، دچار تغییر و دگرگونی می‌شوند (قیصری، ۱۳۸۳). درحالی که نظریه‌های جوهر‌گرا، هویت را فرآیندی تبادلی و تعاملی می‌دانند و ساخت‌گرایان بر نقش اجتماع در شکل‌گیری هویت تأکید می‌کنند. نظریه‌های جدید از جمله رهیافت‌های گفتمانی، پساساخت‌گرایی و پسامدرنیسم،

نقش هرگونه عامل طبیعی و ذاتی را در شکل‌گیری هویت انکار کرده و هویت را امری حادث و اکتسابی تلقی می‌نمایند.

پیرامون نمادهای (مؤلفه) هویت ملی در کشور ایران توافق کلی وجود ندارد و در بین اندیشمندانی که در این باره سخن گفته‌اند، اختلاف نظر وجود دارد و هر کدام روشی برای تبیین آن انتخاب می‌کنند. از سوی دیگر، بین‌رشته‌ای بودن این مفهوم را می‌توان یکی از عوامل مشکل‌ساز در تعریف آن دانست که رسیدن به یک توافق و اجماع در مورد مؤلفه‌های (نمادها) هویت ملی کار آسانی نیست.

ابعاد و عناصر هویت‌بخش در هر جامعه‌ای متفاوت از سایر جوامع است و برحسب شرایط و مقتضیات خاص مشخص می‌شود و اکنون لازم است که مهم‌ترین ابعاد هویت ملی ایرانیان را بر اساس شرایط ویژه کشورمان به گونه‌ای برشماریم که دربرگیرنده‌ی تمام وجود آن باشد و امکان ارزیابی و سنجش جامعی را در این خصوص فراهم آورد. براین اساس بررسی‌های مختلف، ابعاد هویت ملی (مؤلفه‌ها، شاخص‌ها)، نمادهای ایرانیان را از لحاظ تحلیلی، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت که به لحاظ جامعیت و کثرت قابل توجهی که در ابعاد هویت ملی در الگوی مفهومی ابراهیم حاجیانی وجود دارد این مدل با دسته‌بندی ذیل مورد نظر این تحقیق قرار گرفت: ۱- بعد اجتماعی ۲- بعد تاریخی ۳- بعد جغرافیایی ۴- بعد سیاسی ۵- بعد دینی ۶- بعد فرهنگی ۷- بعد زبانی و ادبی پژوهشگر در این تحقیق ابعاد و محورهای هویت ملی را به عنوان نمادهای (مؤلفه‌ها، شاخص‌ها)، هویتی در بررسی تحلیل محتوای خود با تعاریف ذیل مورد نظر دارد:

پرتال جامع علوم انسانی



## مهم‌ترین ابعاد و نمادهای هویت ملی ایران

| ردیف | ابعاد هویت ملی | تعریف محورهای ابعاد هویت ایران                                                                                                                                     | شاخص‌ها، مؤلفه‌ها (نمادها)                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|------|----------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۱    | بعد اجتماعی    | بعد اجتماعی هویت ملی، در ارتباط با کیفیت روابط اجتماعی فرد با نظام کلان اجتماعی است که در صورت تقویت مناسبات و روابط فرد با جامعه جمعی فرد در سطح ملی شکل می‌گیرد. | ۱. اعتماد کامل<br>۲. پذیرش مصالح و منافع جمعی<br>۳. برقراری روابط دوستانه و عاطفی در تمامی ابعاد.<br>۴. ابراز رضایت عمومی از اوضاع موجود<br>۵. احساس سودبری از مناسبات موجود<br>۶. مشارکت در نظام تقسیم کار و پابندی هنجارهای عام                                                                                    |
| ۲    | بعد تاریخی     | بعد تاریخی هویت ملی را می‌توان آگاهی و دانش نسبت به پیشینه‌ی تاریخی و احساس تعلق‌خاطر و دلبستگی بدان دانست                                                         | ۱. دانش تاریخی (مهم‌ترین حوادث و شخصیت‌های تاریخی)<br>۲. تعلق‌خاطر تاریخی<br>۳. اهتمام تاریخی اهمیت دادن به تاریخ در مقایسه با سایر موارد.                                                                                                                                                                           |
| ۳    | بعد جغرافیایی  | هویت جغرافیایی نگرش مثبت به آب و خاک به این جهت که «ما» ساکن یک کشور و یک سرزمین هستیم و از جایگاه مشخصی در نظام هستی برخورداریم.                                  | ۱. سرزمین مادری (مرزها)<br>۲. آگاهی برای دفاع از سرزمین<br>۳. عدم تمایل به مهاجرت (پذیرفتن سرزمین شخص به عنوان کشور)                                                                                                                                                                                                 |
| ۴    | بعد سیاسی      | هویت سیاسی، تعلق به یک واحد سیاسی به عنوان یک عنصر ملی مستلزم تعلق به دولت نظام سیاسی و ارزش‌های مشروعیت بخش حکومت و هویت ملی بعد هویت گفته می‌شود.                | ۱. دانش سیاسی (آگاهی از نحوه کار نظام سیاسی)<br>۲. مشارکت و نظارت، به معنای آگاهی از اخبار و وقایع جاری و روزمره و آمادگی ذهنی و عملی برای مشارکت در آن<br>۳. علاقه به ملت<br>۴. تمایل به انجام فعالیت سیاسی<br>۵. اعتماد و اطمینان به نظام سیاسی<br>۶. پذیرش مشروعیت و کارآمدی حکومت<br>۷. وفاداری به نهادهای سیاسی |

|   |                  |                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                     |
|---|------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۲ | بعد دینی         | هویت دینی به عنوان منبع اولیه معنا بخش و هویت بخشی به بسیاری از مردم دنیا چون: مسیحیان، مسلمانان، بودائی‌ان و هندوان مطرح است                | ۱. پابندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی.<br>۲. دل‌بستگی جمعی و عمومی به شعار، مناسک و نهادهای دینی.<br>۳. مشارکت و تمایل عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی و دینی.               |
| ۳ | بعد فرهنگی       | میراث فرهنگی هر ملت که در هویت ملی آن مؤثر است، مشتمل بر مجموعه‌ی مناسک عام، شیوه‌های معماری، سنتها-اعیاد و اسطوره‌ها، عرف و فولکلور می‌باشد | ۱. آیین‌ها و سنت‌های عام<br>۲. جشن‌ها و اعیاد و فرهنگ عام<br>۳. ارزش‌های سنتی<br>۴. لباس و طرز پوشش<br>۵. معماری بنا و مکان<br>۶. رسوم<br>۷. عرف<br>۹. هنرهای ملی و بومی            |
| ۴ | بعد زبانی و ادبی | زبان هر ملت تنها وسیله سخن گفتن و رفع نیازمندی‌ها و روابط خرد و کلان با یکدیگر و با جهان پیرامون و با زمان‌های گذشته، حال و آینده است.       | ۱. ادبیات علمی، فلسفی، سیاسی و ... به همراه شخصیت‌های مربوط به آن‌ها.<br>۲. آثار منظوم ادبی و داستانی و شخصیت‌های مهم آن‌ها<br>۳. ادبیات عامه<br>۴. زبان رایج کشور<br>۵. موسیقی ملی |

(حاجیان ۱۳۷۹، ۱۹۳)

## روش تحقیق

روش پژوهش حاضر در حوزه پژوهش‌های توصیفی قرار دارد. در این پژوهش محقق به دنبال چگونگی بودن موضوع است و می‌خواهد بداند پدیده، متغیر، شیء یا مطلب چگونه است. این پژوهش از نظر هدف جزو تحقیقات کاربردی به حساب می‌آید. در بعد کاربردی از نتایج در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی استفاده می‌شود.

جامعه مورد بررسی در این پژوهش کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم متوسطه اول و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی شامل کتاب‌های درسی؛ تاریخ، جغرافیا و

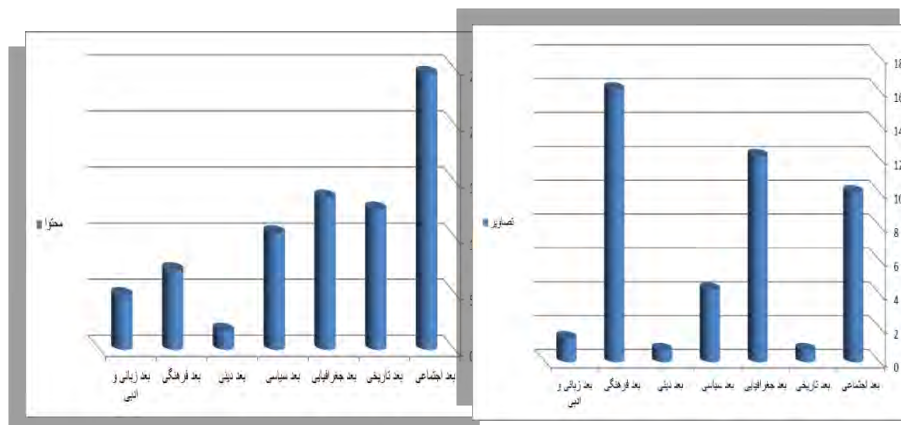
اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی سابق است با توجه به موضوع و هدف مورد بررسی کلیه دروس کتاب‌های جامعه هدف مورد بررسی قرار گرفتند. در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شد. با توجه به اینکه در این پژوهش از شمارش واحدهای محتوایی استفاده شد و تلاش گردید تا ویژگی‌های خاصی در متن اندازه‌گیری شود، لذا این تحلیل محتوا در طبقه کمی قرار می‌گیرد و از آن جهت که به تحلیل و تفسیر یافته‌های کمی و ارزش‌گذاری داده‌ها می‌پردازد تحلیل محتوای کیفی هم استفاده شده است.

### یافته‌های تحقیق

در این جا، به سؤال‌های پژوهشی موردنظر در یافته‌های پژوهشی پاسخ داده می‌شود.

**سؤال اول پژوهش:** تا چه میزان مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم وجود دارد؟

از میان مؤلفه‌های هویت ملی به ترتیب بالاترین فراوانی محتوای نوشتاری مربوط به بعد اجتماعی (۲۴/۶۰)، بعد جغرافیایی (۱۳/۵۷)، بعد تاریخی (۱۲/۵۱)، بعد سیاسی (۱۰/۳۹)، بعد فرهنگی (۷/۱۰)، بعد زبانی و ادبی (۴/۸۸) و در نهایت بعد دینی (۱/۷۰) است. در خصوص محتوای تصاویر، بالاترین فراوانی مربوط به بعد فرهنگی (۱۶/۱۳) و پایین‌ترین فراوانی مربوط به بعد تاریخی (۰/۷۱۶) است. نمودار ۱ و ۲ فراوانی‌های مربوط به مؤلفه‌های هویت ملی را در دو بعد نوشتاری و محتوایی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم نشان می‌دهد.



نمودار ۲ و ۱: مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری تصویری کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

بررسی میزان تشابه و تفاوت حضور نمادهای محتوای نوشتاری و تصویری بعد اجتماعی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (ت.ج.ا):

در نمودار شماره ۱ و ۲ فراوانی نمادهای محتوای نوشتاری و تصاویر از نظر «بعد اجتماعی» در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی (ت.ج.ا) وجود دارد

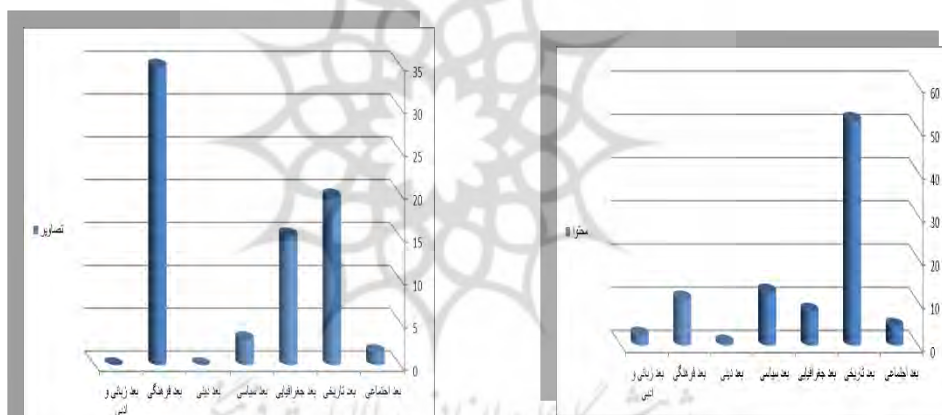
سؤال دوم پژوهش: تا چه میزان مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (تاریخ، جغرافیا و تعلیمات اجتماعی) وجود دارد؟

به‌منظور بررسی نمادهای مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب‌های تعلیمات اجتماعی هر یک از این کتاب‌های درسی (تاریخ، جغرافیا و تعلیمات اجتماعی) را به‌صورت جداگانه مورد توجه قرار می‌دهیم:

## ۱- بررسی نمادهای مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و

### تصویری کتاب درسی تاریخ:

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در کتاب درسی تاریخ از میان مؤلفه‌های هویت ملی به ترتیب بالاترین فراوانی محتوای نوشتاری مربوط به بعد تاریخی (۵۲/۱۴)، بعد سیاسی (۱۲/۴۲)، بعد فرهنگی (۱۰/۷۹)، بعد جغرافیایی (۷/۹۴)، بعد اجتماعی (۴/۴۸)، بعد زبانی و ادبی (۲/۴۴) و در نهایت بعد دینی (۰/۶۱) می‌باشد. در رابطه با محتوای تصاویر بالاترین فراوانی مربوط به بعد فرهنگی (۱۰/۷۹) است و در مورد ابعاد دینی و زبانی و ادبی هیچ تصویری مشاهده نشده است.

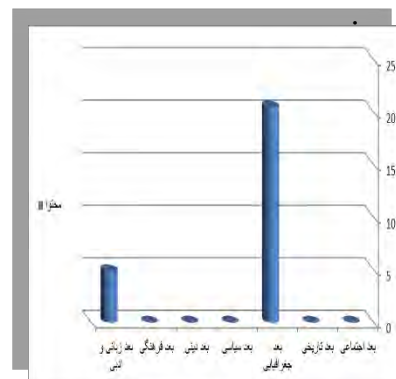
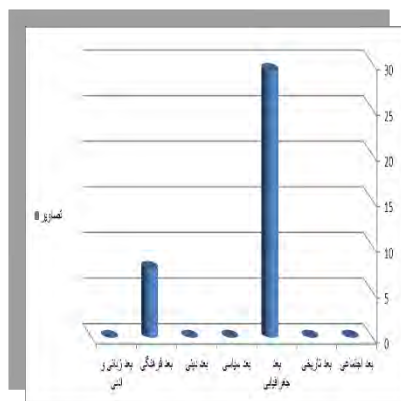


نمودار ۳ و ۴: مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب درسی تاریخ

## ۲. بررسی نمادهای مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری

### کتاب درسی جغرافیا:

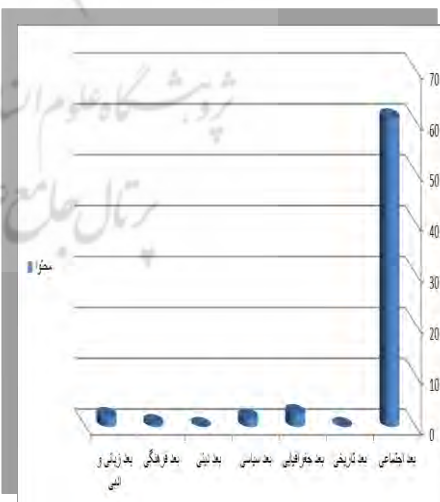
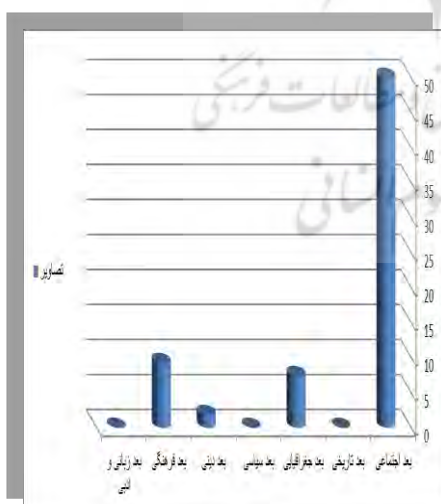
جدول شماره ۳ فراوانی و درصد نمادهای مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب درسی جغرافیا را نشان می‌دهد. در بررسی‌ها به این نتیجه رسیدیم که در کتاب درسی جغرافیا به لحاظ محتوای نوشتاری تنها ابعاد جغرافیایی (۲۰/۴۹ درصد) و بعد زبانی و ادبی (۴/۸۹ درصد) دیده شده است و در رابطه با محتوای تصاویر ابعاد جغرافیایی (۲۹/۲۵) و فرهنگی (۷/۵۵) دیده می‌شود.



نمودار ۵ و ۶ فراوانی‌های مربوط به مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب درسی جغرافیا

### ۳. بررسی نمادهای مؤلفه‌های هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کتاب درسی تعلیمات اجتماعی:

این بررسی مؤید این است که در کتاب اجتماعی بعد تاریخی در هیچ یا از دو سطح محتوای نوشتاری و محتوای تصاویر دیده نشده است اما از میان سایر مؤلفه‌های هویت ملی بالاترین فراوانی محتوای نوشتاری مربوط به بعد اجتماعی (۶۷/۶۰) است. بالاترین فراوانی محتوای تصاویر هم مربوط به بعد اجتماعی است (۵۰ درصد). محتوای تصاویر مربوط به ابعاد فرهنگی (۹/۲۶) و جغرافیایی (۷/۴۱) بعد از بعد اجتماعی بالاترین فراوانی را دارند.



نمودار ۷ و ۸ فراوانی‌های مربوط به مؤلفه‌های هویت ملی را در دو بعد نوشتاری و تصویری در کتاب درسی اجتماعی

**سؤال سوم پژوهش: نسبت تشابه و تفاوت حضور مؤلفه‌های هویت ملی در دو مجموعه کتاب‌های مورد بررسی تا چه میزان است؟**

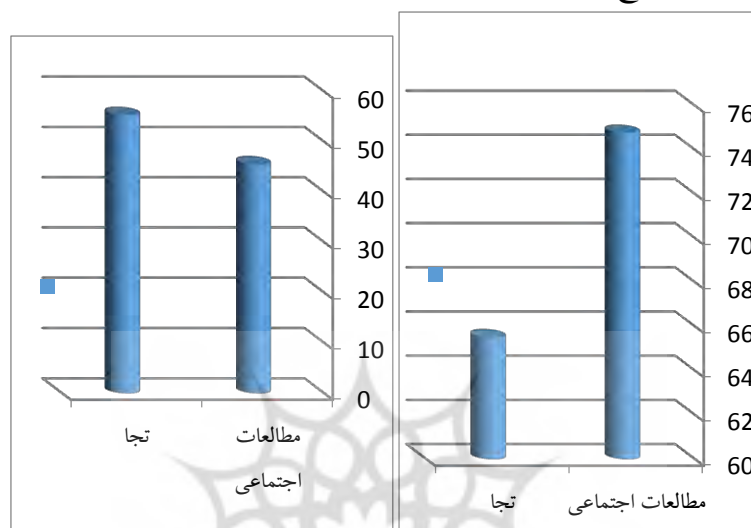
بررسی میزان تشابه و تفاوت حضور نمادهای نوشتاری و تصویری «مجموع ابعاد هویت ملی» در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی تحصیلی (ت.ج.ا):

جدول ۸: فراوانی نمادهای محتوا و تصاویر از نظر ابعاد هویت ملی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی تحصیلی (ت.ج.ا)

| کتاب‌های درسی  | کتاب مطالعات اجتماعی |       | کتاب‌های تعلیمات اجتماعی (ت.ج.ا) |       |
|----------------|----------------------|-------|----------------------------------|-------|
|                | فراوانی              | درصد  | فراوانی                          | درصد  |
| محتوای نوشتاری | ۷۰۵                  | ۷۴/۷۶ | ۷۶۹                              | ۶۵/۵۰ |
| تصاویر         | ۲۷۹                  | ۴۵/۵۲ | ۱۲۵                              | ۵۵/۳۱ |

جدول شماره ۸ فراوانی و درصد حضور نمادهای ابعاد هویت ملی را از نظر محتوایی و تصویری در دو کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم و مجموع کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی (ت.ج.ا) نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود نمادهای ابعاد هویت ملی از نظر محتوایی نوشتاری در کتاب درسی مطالعات اجتماعی ۷۴/۷۶ درصد و در ت.ج.ا برابر با ۶۵/۵۰ درصد است. در رابطه با تصویر، فراوانی حضور این ابعاد در کتاب مطالعات پایه هفتم ۴۵/۵۲ درصد و در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی (ت.ج.ا) ۵۵/۳۱ درصد است. اطلاعات مندرج در این جدول نشان می‌دهد فراوانی حضور نمادهای هویت ملی در محتوای نوشتاری کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم بیشتر است اما فراوانی حضور این نمادها در تصاویر کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی (ت.ج.ا) بیشتر است.

نمودار ۲۳ و ۲۴ فراوانی‌های مربوط به ابعاد هویت ملی در دو بعد نوشتاری و تصویر را در کتاب‌های مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی (سابق) (ت.ج.ا) را به تصویر می‌کشد.



جدول ۸: مقادیر  $\chi^2$  دو ابعاد هویت ملی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (ت.ج.ا) از نظر محتوا و تصاویر

| محتوا          | مقدار $\chi^2$ دو | درجه آزادی | سطح معناداری |
|----------------|-------------------|------------|--------------|
| محتوای نوشتاری | ۲۱/۱۹۹            | ۱          | ۰/۰۰۱        |
| تصاویر         | ۴/۷۸              | ۱          | ۰/۰۲۹        |

نتایج جدول شماره ۸، نشان می‌دهد  $\chi^2$  دو محاسبه شده ( $\chi^2 = 21/2$ ) برای مؤلفه محتوای نوشتاری در ابعاد هویت ملی از  $\chi^2$  دو جدول در درجه آزادی ۱ ( $\chi^2 = 6/635$ ) بزرگ‌تر بوده و فرض صفر رد می‌شود؛ بنابراین با ۹۹ درصد اطمینان نتیجه می‌گیریم بین نسبت حضور ابعاد هویت ملی از جهت محتوای نوشتاری بین دو کتاب مطالعات اجتماعی و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (ت.ج.ا) تفاوت معناداری وجود دارد.

نتایج جدول شماره ۸، نشان می‌دهد  $\chi^2$  دو محاسبه شده ( $\chi^2 = 4/78$ ) برای مؤلفه تصویر در ابعاد هویت ملی از  $\chi^2$  دو جدول در درجه آزادی ۱ ( $\chi^2 = 3/841$ ) بزرگ‌تر



بوده و فرض صفر رد می‌شود؛ بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان نتیجه می‌گیریم بین نسبت حضور ابعاد هویت ملی از جهت تصاویر بین دو کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی تحصیلی (سابق) (ت.ج.ا) تفاوت معناداری وجود دارد.

### جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه هویت ملی و هویت‌یابی از مسائل اساسی و ضروری هر جامعه است و کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورهاست، پژوهش حاضر با هدف بررسی تطبیقی کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی (تاریخ، جغرافیا و تعلیمات اجتماعی) پایه اول راهنمایی تحصیلی (سابق) از منظر هویت ملی مورد مطالعه، بررسی و پژوهش می‌باشد. روش پژوهش حاضر در حیطه پژوهش‌های توصیفی قرار دارد. جامعه مورد بررسی در این پژوهش کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم و کتاب‌های درسی تاریخ، جغرافیا و اجتماعی است. با توجه به موضوع و هدف مورد بررسی کلیه دروس کتاب‌های درسی جامعه هدف مورد بررسی قرار گرفتند. برای جمع‌آوری اطلاعات از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شد.

از آنجایی که میزان قابل توجه حضور ابعاد هفتگانه هویت ملی در فصل اول (فرضیه‌ها) ۷۰٪ ذکر شده است بنابراین از بعد محتوای نوشتاری **فرضیه اول** مورد تأیید است، چرا که میزان به کارگیری ابعاد هفتگانه هویت ملی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم ۷۴/۷۶٪ است اما در این فرضیه محتوای تصویری مورد تأیید نمی‌باشد و علت آن میزان به کارگیری در ابعاد هفتگانه هویت ملی در بخش محتوای تصویری ۴۵/۵۱٪ می‌باشد که کمتر از عدد ۷۰٪ است. در مجموع، بررسی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی (تاریخ، جغرافیا، تعلیمات اجتماعی)، میزان ۶۵/۵۰٪ محتوای نوشتاری و ۵۸/۵۹٪ محتوای تصویری این کتاب‌ها به ابعاد هفتگانه هویت ملی اختصاص یافته است همان‌طور که ملاحظه می‌شود این مقدار کمیت پایین تراز میزان قابل توجه موردنظر در فرضیه (۷۰٪) می‌باشد بنابراین

**فرضیه دوم** در مورد مجموع هر سه کتاب درسی مورد بررسی فوق رد می‌گردد. در واقع، کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم نسبت به کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی تحصیلی سابق (ت.ج.ا) روند رو به بهبودی را طی کرده است. در نهایت، با توجه به اینکه در بین محتوای نوشتاری و محتوای تصویری کتاب‌های مورد بررسی تفاوت معناداری وجود دارد، فرضیه سوم هم رد می‌شود. این بدان معنا است که تشابه ارائه مؤلفه‌های ابعاد هفت‌گانه هویت ملی در محتوای نوشتاری و تصویری کمتر از تفاوت ارائه آن‌ها است.

### پیشنهادهای کاربردی

بنابر پژوهش صورت گرفته در خصوص کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم محتوا و تصاویر مورد تحلیل نیازمند بازنگری و مبانی علمی، منطقی و روان‌شناختی خاص خود می‌باشد و همچنین نیازمند به‌روزرآمدی مستمر و پایدار می‌باشد هرچند در تألیف کتب دوره ابتدایی و متوسطه نهضت تغییر، تحول و توسعه آغاز گردیده است اما به دلیل اهمیت این دوره تغییرات شتاب‌زده و بدون مبنای علمی و عملی هم می‌توان آسیب‌های بیشتری را به فرایند تربیت و محصولات این نظام وارد نمایید، بنابراین پیشنهاد می‌گردد:

۱. در طراحی، تدوین و تألیف کتب درسی تیمی متخصص و متشکل از برنامه ریزان درسی، معلمان باتجربه، روانشناس تربیتی و جامعه‌شناس حضور داشته باشند که مجهز و مسلح به دانش و مهارت به‌روز باشند.

۲- کتب درسی در یک دوره زمانی سه‌ماهه و به طور مستمر مورد نقد و بررسی قرار گیرند.

۳- والدین دانش‌آموز به عنوان همراه و یاور همیشگی دانش‌آموزان به طور مداوم در معرض تغییرات کتب درسی قرار گیرند تا آموزش‌های رسمی و غیررسمی همسو و هماهنگ شوند.

۴- در تألیف و تغییرات کتب درسی به تغییرات بین‌المللی و کشورهای توسعه یافته توجه شود و تغییرات همسو لحاظ گردد.

۵- در گروه تألیف کتب درسی تیم تحلیل محتوای کتب درسی به صورت تخصصی حضور و فعالیت مستمر داشته باشند و تمام تغییرات را رصد و لحاظ نمایند.

### منابع:

- آکنده، یوسف. (۱۳۸۹). چالش‌ها و فرصت‌های جهانی شدن فراروی هویت ملی در ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی. دانشگاه رازی کرمانشاه.
- ایمانی قوشچی، فریبا. (۱۳۸۹). بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- حاجیان، ابراهیم. (۱۳۷۹). تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه. فصلنامه مطالعات ملی ایران. سال دوم. شماره ۵.
- حق‌شناس، مریم. (۱۳۹۲). نگاهی انتقادی و تحلیلی بر سیر تاریخ ادبیات در سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه علامه طباطبائی.
- روح‌الامینی، محمود. (۱۳۷۸). آیین‌ها و جشن‌های کهن در ایران/امروز. تهران: نشر آگاه.
- ربانی، جعفر. (۱۳۷۹). سنجش میزان اعتقاد به هویت ملی در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان‌های تهران. رشته مدیریت امور فرهنگی. دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- رضایی خیرآبادی، فاطمه.، حکیم زاده، رضوان.، محمدی، محمد حسین.، خالقی نژاد، سیدعلی (۱۳۹۱) جایگاه نمادهای هویت ملی در زبان و ادب فارسی مطالعه موردی: آثار داستانی جمالزاده. فصلنامه تحقیقات فرهنگی. شماره ۶، ۳۷-۲۳.
- شیخاوندی، داود. (۱۳۸۳). بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب درسی دوره ابتدایی و راهنمایی. فصلنامه تعلیم و تربیت شماره ۸۷.
- ظهرا، امیر. (۱۳۸۹). بررسی رابطه بین هویت ملی و هویت قومی در بین کردها. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته جامعه‌شناسی. دانشگاه مازندران.

علاقه بند، علی. (۱۳۷۳). *مقدمات مدیریت آموزشی*. تهران: نشر بعثت.

علوی مقدم، داورپناه. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای «مؤلفه‌های هویت ملی» در کتب آموزش زبان فرانسه مقاطع راهنمایی، دبیرستان، پیش‌دانشگاهی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. سال سیزدهم. شماره ۵۲.

قیصری، نورالله. (۱۳۸۳). هویت ملی: مؤلفه‌ها چگونگی پیدایش و تکوین آن. فصلنامه مطالعات ملی (۴-۵) ۸۹-۱۰۹.

